

**ZO ZIJN WE NIET
MEER GETROUWD**

Pol van de Wiel

Zo zijn we niet meer getrouwd

Hoe het moderne huwelijk veranderde

NOORDBOEK

© 2024 Pol van de Wiel | uitgeverij Noordboek

Omslagontwerp: Bart van den Tooren

Boekverzorging: Elgraphic

Druk: Wilco

Omslagbeeld: detail uit de *Sixtijnse Madonna* van Rafaël (1513 of 1514 voltooid)

ISBN 9789464711998

NUR 680

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van uitgeverij Noordboek, postbus 234, 8400 AE Gorredijk, Nederland – info@noordboek.nl.

Noordboek is onderdeel van
20 leafdesdichten en in liet fan wanhoop bv

www.noordboek.nl

Waarom ben ik in hemelsnaam getrouwd?

Gustave Flaubert, *Madame Bovary* (1857)

Inhoud

- Proloog 11
- Een historische beweging vatten 14
 - Worden huwelijken in de hemel gesloten? 16
 - Een katholieke republiek en een protestants koninkrijk 20
 - Recht en symboliek 22
 - Twee delen, zes hoofdstukken 25
- I. Burgerlijk huwelijk 31**
- 1. Van Revolutie naar Code 33
 - Verwereldlijking 35
 - Vrijheid, gelijkheid en broederstrijd 40
 - Pas op de plaats 42
 - Portalis' list 44
 - Met Bonaparte in de Raad van State 50
 - 2. De januskop van de filosofie 58
 - Gelijkheid en vrijheid 61
 - Rechten van de vrouw 61
 - Legale prostitutie en vriendschap 62
 - 'Het eigenlijke doel lijkt me wederzijdse ondersteuning' 66
 - Nieuwe amoureuze wereld 68
 - Levenslang bezit van elkaars geslachtelijke eigenschappen 71
 - Natuurlijke hiërarchie 76
 - Liefde in het privé domein 76
 - Volkomen vereniging 80
 - Zedelijke geest 85

3. Secularisering en burgerlijke orde 90
 - 'De Geestelijkheid heeft er niets mede te doen' 93
 - Hollandse codificatie 94
 - Echtscheidingswraak 97
 - Op zoek naar 'eigen regt' – Ontwerpen 100
 - Op zoek naar 'eigen regt' – Kamerwerk 103
 - 'Eene verbindtenis sui generis' 107
 - Onverbrekelijkheid 109

4. Contestatie en consolidatie 114
 - Derde Republiek, tweede echtscheiding 116
 - Kritiek 121
 - Naughty nineties, bescheiden wet 125
 - Nieuwe eeuw, gedurfde ideeën 129
 - Op zoek naar de verloren vaders 132
 - À la recherche des pères perdus 136
 - In drie etappes bekwaam 138
 - Twee kapiteins op één schip 142

II. Transformatie 149

5. De omwenteling 151
 - Gelijkheid, intimiteit en twistgesprek 153
 - Anticonceptie 156
 - Zedenstorm 162
 - Duurzame ontwrichting 166
 - Een oude revolutionaire bekende 172
 - Wettige en natuurlijke kinderen? 176

6. Herdefinitie 183
 - 'Een uniek beeld, nog nooit vertoond, waar ook ter wereld' 185
 - Organisatie, ziekte, transformatie 187

 - Eerste akte: een nieuwe aanspraak 190
 - Nederlandse ideeën, Deense primeur 192
 - Proefprocessen 194

Openbaar debat 198
Geduldige stapjes 201

Tweede akte: zilveren plakken 207
Huwelijksmeerderheid en geregistreerd partnerschap 207
Commissiewerken regeerakkoord 211
Solidariteitspact 214
Confrontatie en ongemak 217

Derde akte: doorbraak 222
Wereldprimeur 222
Parlementen en gerechtshoven 226
Provocatie en processen 229
Mariage pour tous 233
Parlement en radicalisering 236
Doorbraak 240

Epiloog 247

Verantwoordingen dank 255

Noten 259
Literatuur 282
Documentaires 300
Rechtspraak 301
Register 303

Proloog

Het is duidelijk dat de maatschappelijke plaats van de echtverbintenis vergeleken met vroeger tijden ingrijpend is gewijzigd, maar wat er precies is veranderd en de betekenis daarvan kunnen ons gemakkelijk ontgaan. Weinigen zullen betwisten dat de beweging die in de jaren zestig inzette, belangrijke gevolgen heeft gehad voor de tot dan toe dominante positie van het huwelijk binnen de samenleving: het aangaan en het vormgeven van liefdesrelaties zijn meer en meer gaan behoren tot het privé domein van individuele keuze en geweten. Een hele omwenteling. Langzaam maar zeker is vrijheid de norm geworden: men kan zich in de echt laten verbinden, maar zich evengoed als partners laten registreren of een samenlevingscontract aangaan – en beslist niet minder legitiem is het als stel zonder meer door het leven te gaan, al dan niet samenwonend met kinderen. Vanzelfsprekend is geworden wat de Franse familierechtskundige Jean Carbonnier in 1978 als een noemenswaardige omslag doorziet: ‘Het gezin is voortaan op het stel [*couple*] gebaseerd. (...) er kunnen dus gezinnen bestaan die niet eerst zijn ingezegend, niet-kerkelijke inzegening op het stadhuis inbegrepen, maar enkel gebaseerd op gevoelens.’¹ Volgens hem is het novum in belangrijke mate te danken aan de doorbraak van de waarden vrijheid en gelijkheid.

De beschreven ontwikkeling mag inmiddels een rustig bezit zijn, maar hoe verhoudt de openstelling van het huwelijk voor personen van gelijk geslacht zich ertoe, die sinds de eeuwwisseling werkelijkheid is geworden in zevenendertig landen, vooral in West-Europa (Italië is de enige uitzondering), de VS en een groot deel van Latijns-Amerika? Opmerkelijk aan het fenomeen ‘homo-huwelijk’ is in ieder geval dat het instituut huwelijk in het centrum van de publieke belangstelling kwam te staan en onderwerp van

vaak fel politiek debat werd. ‘Men kan het homohuwelijk helemaal niet rechtvaardigen zonder een oordeel over het huwelijk uit te spreken. Die rechtvaardiging zal afhangen van een bepaalde opvatting over het telos van het huwelijk, het doel of de betekenis ervan’, aldus filosoof Michael Sandel in zijn *Rechtvaardigheid* (2009), op een moment dat de discussie over *same-sex marriage* hevig woedt in vele Amerikaanse staten.² Maar nu de kwestie in de genoemde werelddelen beslecht lijkt, blijft de vraag of daarmee de situatie en de betekenis van het huwelijk werkelijk zijn veranderd. Gaven de debatten blijk van een revival van het instituut of passen ze eerder binnen de algemene tendens dat burgers hun liefdesrelatie naar eigen believen wensen in te richten? Die laatste ontwikkeling is in ieder geval niet gestopt. Er lijkt een niet te overbruggen afstand te zitten tussen de centraliteit en de vanzelfsprekendheid van het huwelijk eertijds en het optionele karakter ervan vandaag de dag. Geen misverstand: er wordt nog steeds getrouwd, dat is voor eenieder die de stap zet een grote dag, en het aangaan van de band heeft tastbare rechtsgevolgen.³ Maar de plaats van het huwelijk in de maatschappij is duidelijk anders dan vroeger.

Hoe valt deze situatie te begrijpen en wat is haar ontstaansgeschiedenis? De door Carbonnier genoemde doorbraak van vrijheid en gelijkheid kan een vingerwijzing zijn. De twee waarden openen een pad. In de moderniteit komen tradities en instellingen onder kritiek en onder druk te staan. Een belangrijke interpretatie van dat proces geeft Alexis de Tocqueville, die in de inleiding van zijn *Over de democratie in Amerika* (1835-1840) de motor ervan situeert in wat hij afwisselend de ‘gelijkheid van de maatschappelijke condities’ (*égalité des conditions*) – ‘het oerfeit waarvan elk bijzonder feit afgeleid [lijkt] te zijn’ –, ‘de democratische revolutie’ of kortweg ‘de democratie’ noemt.

De geleidelijke ontwikkeling van de gelijkheid van de maatschappelijke condities is (...) een voorbeschikt feit (...) [Z]ij is universeel, zij is duurzaam, zij ontsnapt elke dag aan de macht van de mens (...) Denkt men dat de democratie, na de feodaliteit te hebben vernietigd en koningen te hebben overwonnen, zal terugdeinzen voor bourgeois en rijken? (...) [D]e men-

sen van tegenwoordig [zouden moeten] erkennen dat de graduele en voortschrijdende ontwikkeling van de gelijkheid zowel het verleden als de toekomst van hun geschiedenis is (...)⁴

Tocqueville gaat in het tweede deel van zijn studie de invloed van de democratie op 'de zeden in eigenlijke zin' (*mœurs proprement dites*) na. Nemen we daar echter het hoofdstuk 'Hoe de Amerikanen de gelijkheid van man en vrouw opvatten' onder de loep, dan lijkt de gelijkheid wel degelijk halt te houden, en Tocqueville be-tuigt zijn instemming.

De Amerikanen hebben zich nooit voorgesteld dat de democratische principes tot gevolg moesten hebben de maritale macht om te keren en verwarring te doen ontstaan over het gezag in het gezin. Zij hebben gedacht dat elke verbintenis [association], om doeltreffend te zijn, een leider [chef] moest hebben, en dat de natuurlijke leider van de echtverbintenis [association conjugale] de man was. Zij ontzeggen hem dus niet het recht zijn gezellin te leiden, en zij geloven dat de democratie, zowel in de kleine samenleving van man en vrouw als in het grote constitutionele bestel, ten doel heeft de noodzakelijke machten te regelen en te legitimeren en niet elke macht te vernietigen.⁵

Het gaat hier niet om Tocquevilles gedachten op dit punt, noch om de historische contextualisering ervan. Het gaat om de vraag of de werdegang van het huwelijk tot in onze tijd inderdaad zinvol begrepen kan worden via het idee dat de democratische revolutie van de gelijkheid de huwelijkssfeer zou zijn binnengedrongen. Dat klinkt aannemelijk, maar dient te worden uitgezocht en opgehelderd. In dit boek ga ik op zoek naar een antwoord op de vraag: welke invloed hebben de waarden vrijheid en gelijkheid en de secularisering en individualisering gehad op de juridische inhoud en de maatschappelijke plaats van het huwelijk?

Een historische beweging vatten

Laten we een ogenblik terugkeren bij de recente aanleiding om over dit thema na te denken. Geen rechtvaardiging van het homohuwelijk zonder een idee over de betekenis van het huwelijk, aldus Sandel. Die aansporing pak ik op, maar op een andere manier dan hem voor ogen staat. Sandel mengt zich in twee huwelijksdebatten die vanaf het einde van de twintigste eeuw opduiken. Ten eerste dat over openstelling voor stellen van gelijk geslacht, maar er is ook het vraagstuk van 'scheiding van huwelijk en staat', waarbij de staat erkenning van het huwelijk niet langer als zijn taak zou zien. Sandel betitelt dit idee als 'hyper-liberaal, zuiver hypothetisch'. Welnu, terwijl de eerste kwestie zoals gezegd in een toenevend aantal landen beslecht lijkt, is 'ontstatelijking' van de verbintenis nog steeds denkbeeldig. Het gaat er mij niet in de eerste plaats om in deze debatten positie 'voor' of 'tegen' te kiezen.

In deze studie volg ik het spoor van het instituut burgerlijk huwelijk van zijn geboorte tot in onze tijd, met een focus op Nederland en Frankrijk. Een historische, niet-normatieve schets is volgens mij het meest geschikt om zicht te krijgen op de metamorfose die de echtverbintenis heeft ondergaan en op de betekenis daarvan. Met die benadering sluit ik aan bij het werk van auteurs als Pierre Rosanvallon, Caroline Sörgjerd en Irène Théry. Eerstgenoemde heeft in zijn inaugurele rede aan het Collège de France (2002) gesteld dat de democratie niet zozeer een geschiedenis heeft, maar een geschiedenis is, waarbij het erom gaat 'een reconstructie [te] maken van de lange genealogie van de huidige politieke vraagstukken om ze volkomen inzichtelijk te maken. (...) Zo opgevat is de geschiedenis het *actieve laboratorium* van ons heden en niet slechts de belichting van zijn achtergrond.'⁶ Sörgjerd en Théry zijn de geschiedenis van het moderne huwelijk en zijn recht en symboliek nagegaan met een focus op respectievelijk Zweden en Frankrijk en, belangrijk, gaan aan de hand daarvan in op de betekenis van het instituut vandaag de dag.⁷ Om helder te krijgen aan welke dynamiek het huwelijk sinds een aantal decennia onderhevig is, volstaan bestudering en analyse van het huidige positieve recht niet. 'Waarom het het meest ontbrak in de debatten over het *mariage*

pour tous, aldus Théry in een terugblik op de roerige Franse huwelijksopenstelling van 2012-2013, 'is gedeelde kennis van op zijn minst de grote lijnen van de omwentelingen van huwelijk en gezin. Wat is de collectieve, juridische en maatschappelijke geschiedenis die loopt van de vanzelfsprekendheid, in 1792, dat het nieuw gecreëerde burgerlijk huwelijk slechts de verbintenis tussen een man en een vrouw kon zijn, naar het idee dat het huwelijk ook de verbintenis tussen twee mannen of twee vrouwen kon of zelfs moest worden?'

Er zijn goede redenen zo'n geschiedenis inderdaad niet in de eerdergenoemde jaren zestig te laten aanvangen, maar een slordige 175 jaar eerder. Dat lijkt een grote stap terug, maar die aanloop kan het zicht verhelderen op wat er sinds ruim een halve eeuw gaande is. De huidige toestand vergelijken met en afzetten tegen wat eraan voorafging, is een methode afgekeken van de manier waarop de politiek filosoof Claude Lefort de moderne democratie heeft onderzocht: 'De bijzonderheid [daarvan] wordt pas ten volle voelbaar door het monarchale systeem van het ancien régime in herinnering te roepen. (...) Tegenover dit model tekent zich het revolutionaire en ongekende kenmerk van de democratie af.'⁸ Hoe traditioneel, hiërarchisch en 'religieus ingebed' het familierecht van voor de jaren zestig ons ook mag lijken – de man als hoofd van de echtvereniging, de handelingsonbekwaamheid van de gehuwde vrouw, echtscheiding praktisch alleen op grond van toegegeven overspel, scherp onderscheid tussen wettige en onwettige kinderen, en, in het strafrecht, criminalisering van homoseksualiteit –, het is belangrijk te beseffen dat het primaat van het instituut huwelijk al sinds begin negentiende eeuw in staatshanden ligt. Dat is niet spontaan zo gekomen; daarvoor moest het aan de greep van de kerken worden ontfutseld. En dat is gebeurd in een periode die, net als de jaren zestig, ook een duidelijke breuk vormt met wat voorafging. In een recent essay gewijd aan de vraag of Europa christelijk is onderscheidt filosoof Olivier Roy twee soorten secularisering: een politiek-juridische, die in de achttiende eeuw aanvangt en de verzelfstandiging van de politiek ten opzichte van religieuze instanties met zich brengt, en ten tweede een sociologische, waardoor, vanaf de jaren 1960, de centrale plaats van religie uit het

maatschappelijke leven en de cultuur verdwijnt.⁹ Deze momenten stemmen in grote mate overeen met die van 'de twee seksuele revoluties' die Edward Shorter onderscheidt in zijn beroemde studie over de wording van het moderne gezin: het einde van de achttiende eeuw en de jaren 1950-1960.¹⁰

De secularisering en seksuele revoluties blijken toepasbaar op de delen van deze studie. Het eerste heeft als startpunt de modernisering die plaatsvindt wanneer, naar Frans model, het huwelijksrecht op het Europese continent vanaf eind achttiende eeuw verstatelijkt, en laat zien wat nog ruim honderdvijftig jaar de normen blijven. Het tweede deel schetst wat er gebeurt wanneer, vanaf de jaren 1960, door een combinatie van factoren de zeden en het huwelijksrecht ingrijpend gaan veranderen.

Worden huwelijken in de hemel gesloten?

'Altijd en overal heeft de religie zich met het huwelijk bemoeid. Omdat bepaalde handelingen als onkuis of ongeoorloofd werden beschouwd terwijl ze toch onontbeerlijk waren, moest een beroep worden gedaan op de religie, die ze in het ene geval legitimeerde en in de andere gevallen afkeurde.'¹¹ Montesquieu zet in een hoofdstuk getiteld 'In welke gevallen met betrekking tot het huwelijk de godsdienstige en in welke gevallen de burgerlijke wetten moeten gelden' in zijn *Over de geest van de wetten* (1748) de zaken scherp neer. Om te zien waarmee de twee secularisering en een breuk vormen, is het goed enige notie te krijgen van de relatie tussen christendom en huwelijk.¹²

Bekend zijn de woorden van Christus in de evangelies van Mattheüs 19, Marcus 10 en Lucas 16: '[E]n man [zal] zich losmaken van zijn vader en moeder en zich hechten aan zijn vrouw, en die twee zullen één lichaam zijn (...) Wat God heeft verbonden, mag een mens niet scheiden (...) [E]n man die om een andere reden dan ontucht zijn vrouw verstoet en met een ander trouwt, pleegt overspel'. Paulus' eerste brief aan de Korintiërs 7 is uitgebreider.